

УДК 930.2:355.089:323.233(477)"1943"

© Володимир ТРЕТЯК

ІІІ НАДЗВИЧАЙНИЙ ВЕЛИКИЙ ЗБІР ОУН(Б) ЯК ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті на основі широкого кола історичних досліджень, документальних джерел, спогадів та аналітики представників українського визвольного руху розглянуто діяльність ІІІ Надзвичайного великого збору ОУН(Б) як один із важливих етапів українського самостійницького державотворення ХХ ст. Окреслено поступ у програмовій платформі українського націоналізму на шляху до пошуку оптимальної моделі незалежної Української держави. Проаналізовано основні положення Української самостійної соборної держави в постановах Збору. Показано практичні спроби втілення теоретичних напрацювань ідеологів українського визвольного руху в царині державницької думки очільниками революційного Проводу ОУН і командуванням УПА.

Ключові слова: Українська самостійна соборна держава, ОУН, УПА, ідеологія, Акт відновлення Української держави, ІІІ Надзвичайний великий збір, Українська головна визвольна рада.

Український визвольний рух середини ХХ ст. у загальному зрізі та окремі його складники (політичний, економічний, військовий, просопографічний тощо) висвітлювали вітчизняні науковці, дослідники з емігрантського середовища, зарубіжні історики, зокрема В. Коваль, А. Кентій, В. В'ятрович, І. Патриляк, П. Мірчук, В. Косик, П. Содоль, Д. Армстронг та багато інших [2; 10; 11; 13; 15; 16; 24; 34; 39; 43].

Проте малодослідженими залишаються питання державотворчих процесів, пов'язані з українським націоналістичним підпіллям. Актуальність цих досліджень зумовлена тим, що Друга світова війна є одним із тих сегментів суспільно-

політичного та пам'яттєвого дискурсу, які дотепер в українському суспільстві впливають на формування образу України, а український визвольний рух презентовано в ньому чи не найбільш контрверсійним питанням.

Доволі часто дослідники українського резистансу акцентують увагу на структурі, напрямках, формах і методах підпільної боротьби, побіжно окреслюючи її суть та головну мету. Найбільш рельєфно, на нашу думку, ці позиції сформульовані в першому пункті складеного одним із провідних ідеологів українського націоналізму С. Ленкавським «Декалогу українських націоналістів» – своєї моральної платформи для членів ОУН та симпатиків українського визвольного руху: «Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї» [32, 43–44]. І. Патриляк зазначає, що український визвольний рух під час Другої світової війни являв собою окремий шлях – альтернативу колоніальним проектам (радянському та німецькому) для України [27, 22].

Про значення і роль власної держави для існування, вільного й послідовного розвитку нації більш ніж століття тому зазначав М. Міхновський: «...кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави... тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежену змогу усестороннього розвитку духовного і досягнення матеріального гаразду» [41, 148].

Нині активно студіюють різноманітні аспекти державотворчого збудування ОУН та УПА такі вітчизняні дослідники, як П. Гай-Нижник, С. Кульчицький, В. Мороз, І. Патриляк, А. Рибак, В. Рог, В. Сергійчук, О. Сич, В. Ухач та ін. [3; 5–8; 14; 19; 23; 25; 29–30; 32–33; 40].

Метою цієї розвідки є дослідження III Надзвичайного великого збору ОУН(б) (далі III НВЗ) як одного зі значимих етапів у генезі українського державотворення.

Передусім слід наголосити на вагомому значенні революційного проводу ОУН у державотворчих процесах доби воєнного лихоліття, оскільки представники всіх течій українського самостійницького табору вдавалися до різних практик відновлення української держави (створення ОУН(м) місцевих органів самоуправління (управ), своєрідних переддержавних утворень на кшталт УНРади в Києві, проголошення Олевської повстанської республіки під проводом Бульби-Боровця тощо). Проте під час Другої світової війни й, зокрема, після розколу Організації у 1941 р. до ОУН(б) влилася абсолютна більшість оунівських структур на території Західної України, що дало змогу бандерівцям бути активнішими від своїх політичних опонентів і відігравати головну роль у подіях, які розгорнулися в Україні впродовж найближчих десятиліть [26, 306].

Перед тим як безпосередньо розглядати події та програмні положення III НВЗ, слід окреслити основні етапи формування й розвитку державних практик українського націоналістичного підпілля та повстанського руху.

Провідні ідеологи українського націоналізму виокремлювали такі етапи боротьби за відновлення української державності – визвольний та державниць-

кий. Вітчизняні науковці зазначають, що на визвольному етапі в ідеологічно-програмових документах ОУН домінували питання стратегії і тактики визвольної боротьби, а напрацювання щодо форми української держави та її внутрішньої організації мали схематичний характер. Їх деталізація відкладалася до переможного завершення національної революції і покладалася на плечі наступних, уже державницьких, поколінь українських націоналістів. Утім, аналіз ідеологічно-програмових документів ОУН свідчить, що її теоретики мали достатньо цілісне бачення форми майбутньої національної держави [32, 45–46]. У цьому контексті важливою є думка, що державу не можна будувати наосліп, без чіткого ідеологічного бачення: що, для кого і навіщо будується. Однак варто пам'ятати, що ідеології є різними, і саме від того, яку світоглядну модель кладуть в основу політичної системи, постають різні державні будівлі [9, 96].

На наш погляд, також слід виокремити міжвоєнний та воєнний періоди, які визначали напрями розвитку державницької моделі українського націоналістичного підпілля. Слід зауважити, що уявлення у представників українського самостійницького табору про методи здобуття, форму та зміст майбутньої Української держави в теоретичній площині завжди перебували у динаміці, зазнавали кореляції та трансформації. Проте докорінна зміна ситуації (війна) призвела до кардинальних зрушень в ідеології та практиці ОУН, оскільки відбувся повний відхід від авторитарних моделей до демократичної платформи майбутньої Української самостійної соборної держави (УССД).

Після поразки української національно-визвольної революції 1917–1921 рр. український самостійницький рух перейшов на нелегальний стан, змінивши форми й методи боротьби, проте мета залишалася незмінною – набуття Україною політичної суб'єктності. Головною тезою, задекларованою на I Великому зборі ОУН (28 січня – 3 лютого 1929 р.), стало: створення Української самостійної соборної держави – єдиного утворення, здатного забезпечити українській нації «тривалу, активну участь у світовому середовищі, [такою що] є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя» [17, 51; 24, 19; 38, 604].

Студіюючи теоретичний зріз державницьких ідей ОУН на визвольному етапі в довоєнний період, дослідники підкреслюють, що процес ідеологічного «дозрівання» ОУН тривав аж до кінця 1930-х років в умовах кризи парламентаризму. До того ж, ціну європейської демократії українство пізнало ще під час визвольних змагань – країни Антанти загалом виявилися байдужими до долі української національної революції. Зрештою, 1933 р. засвідчив, що провідні політики Заходу можуть не помітити геноциду проти величезного народу [37, 109].

Трагічними стали і традиції української демократії. Міжпартійні непорозуміння, аморфність влади УНР критикував ще С. Петлюра. Демократія, багатопартійність надовго скомпрометували себе несвоечасністю впровадження, зважаючи на політичну ситуацію у світі та власне українську перехідну ситуацію – від малоросійської губернії – до державності. Надто пізно прийшло усві-

домлення, що військовій силі сусідів можна протистояти такими ж гартованими багнетами [37, 109–110].

Теоретик українського націоналізму Юрій Пундик пізніше писав: «Як виявив досвід минулого, політична консолідація політичних партій в умовах боротьби не є завжди стабільна, а конкуренція партії і навіть боротьба за опанування політичного проводу ослаблює визвольний фронт. Саме тому український націоналізм рішуче виступає проти елементів партійності у визвольній боротьбі і став на позиціях необхідності єдиного понадпартійного українського фронту, відсуваючи питання партійних програм на час, коли такі програми можна буде реалізувати у вільній державі» [37, 110].

Міжвоєння стало справжнім тріумфом для тоталітарних режимів і рухів. По всій Європі – в СРСР, Італії, Німеччині, Іспанії, Фінляндії, Португалії, Австрії та Литві – установлювалася диктатура, що мала небагато спільного з демократією. Це було пов'язано з великою економічною кризою, яка охопила не лише Північну Америку, а й стала глобальним явищем – як за географічними, так і соціально-політичними вимірами. Тож як новий соціально-політичний та економічний, з його радикальним підходом до вирішення проблем, фашистський рух викликав зацікавленість, а його антикомуністична направленість – симпатію [18, 53].

Ще одним чинником, який впливав на радикалізацію ідеологічної платформи ОУН, стало неухильне погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні і посилення тиску на українське суспільство, катастрофічні для українців події в УРСР [20, 453].

З огляду на викладене цілком логічно, що в довоєнний час домінантною формою організації для ОУН була побудова «на принципах всеукраїнства, надпартійності і монократизму, така, що протиставлялася всім іншим українським політичним партіям, а для себе вимагала монопольного становища в суспільстві» [28, 7]. Натомість державний конструкт послуговувався авторитарними, націократичними зразками [35, 79].

Досліджуючи державні моделі в своїй праці «Націократія», один із провідних діячів ОУН, заступник голови Проводу ОУН М. Сціборський зауважував: «Історичні приклади доводять, що диктатори й авторитарні провідні меншості найкраще здібні виконувати свої суспільні функції і досягати величезних здобутків якраз на початках свого самотворення... В початковий період диктатури її представники найчастіше визначаються високою ідейністю, могутнім напняттям свого духа, безкорисністю, творчоздібністю й самопосвятою. Ці взнеслі прикмети провідників сугерують, захоплюють більшість народу, що в масі своїй зправила прив'язана до дрібниць життя й не легко від них відривається» [36, 62–63].

Однак в ідеологічних конструкціях теоретиків українського націоналізму в міжвоєнні роки йшлося, зокрема, про те, що такий устрій української держави може мати тимчасовий характер. Як відзначав М. Сціборський, «політичний устрій – це є насамперед пристосована до вимог місця, часу та умов система

доцільності» [36, 58]. Тому зі здобуттям і зміцненням української державності, визнанням її авторитету у свідомості ОУН, безперечно, повернулася б до засад демократії [37, 110].

Імовірності практичної апробації теоретичного доробку представників націоналістичного підпілля в питанні відновлення української державності в цей період сприяли події у Закарпатті 1938–1939 рр. Утворення автономії української одиниці в межах федеративної Чехословацької Республіки, а згодом і проголошення незалежної держави Карпатська Україна Крайовий провід ОУН на чолі зі С. Бандерою розглядав як крок на шляху до соборної Української держави й намагався організувати всебічну допомогу краю [22, 171]. Проте конфлікт, який виник щодо організації збройної боротьби між представниками ОУН на еміграції та крайовиками, спочатку став одним із чинників поразки в боротьбі з мадярськими загарбниками, а згодом призвів до розколу в самій Організації.

Незалежна Карпатська держава проіснувала всього лише кілька днів і ще раз продемонструвала незацікавленість великих гравців на геополітичній мапі світу у вирішенні українського питання.

Початок Другої світової війни, яку теоретики українського націоналізму визначали такою, що «витворює для нас ситуацію, де з'являються можливості силово-політичного переоформлення Європи й Росії і, отже, обох тих чинників, які є нині на заваді для цього, щоби створити українську державність в повноті її територіальних, автаркійних і націоналістичних постулатів», дав черговий шанс на здобуття незалежності [4, 25–26].

30 червня 1941 р. у Львові представники бандерівської ОУН проголосили Акт відновлення Української держави [1]. Про ті дні Головнокомандувач УПА Р. Шухевич згадував: «Вибух у 1939 р. Другої світової війни надав українському народові нові надії на можливість здійснення його самостійницьких прагнень... Зокрема, провідні українські політичні кола вирішили використати для здійснення самостійницьких ідеалів українського народу вибух німецько-більшевицької війни в 1941 р. ...З ініціативи українських націоналістичних кіл 30-го червня 1941 р., тобто зараз же в перших днях німецько-більшевицької війни, на Українських Землях утворився незалежний український уряд – Українське Державне Правління, яке перед усім світом проголосило відновлення Української Самостійної Держави» [42, 22].

Вивчаючи ті події, І. Патріляк вказує на те, що за цим документом закріпилася низка міфів: про колабораційний дух документа; про авантюризм його творців; про локальність і спонтанність події. Проте детальніший підхід до вивчення цього питання демонструє дещо інші реалії – наявність масштабної підготовки до оголошення і закріплення держави; реалізація планів державного будівництва у найскладніших умовах воєнних реалій; надзвичайно сильний конфлікт із німецькою окупаційною владою (викликаний Актом 30 червня); позитивне його сприйняття населенням на території від західного кордону і майже до Києва [23, 86].

Про неоднозначне ставлення до проголошення Акта відновлення Української держави в патріотично налаштованих колах розповідали інші дослідники. Позитивні відгуки на подію пролунали, зокрема, від митрополита А. Шептицького. Водночас один із провідних діячів українського самостійницького руху на теренах України Т. Бульба-Боровець зауважував, що Акт «не може мати ані політично-дипломатичної, ані революційної законності, бо був проголошений за плечима чужої армії, без згоди політичної влади та держави тієї армії». Осудили акцію ОУН(б) більшість представників мельниківського проводу, звинувативши бандерівців у спровокованих їхніми діями німецьких репресіях проти всіх самостійницьких сил. Широкі верстви українського населення здебільшого нейтрально сприйняли звістку про події у Львові [38, 789].

Така реакція вказує на одну важливу річ: маючи спільну мету, УССД, представники різних течій українського самостійницького табору опонували одна одній, маючи суперечливі погляди, шукали різні шляхи та методи її втілення, що значно послаблювало боротьбу за національне визволення.

Українське державне будівництво, яке протривало у Львові протягом неповних десяти днів і було знищене окупантами, зрештою легітимізувало основи боротьби за державність, яку продовжувало націоналістичне підпілля впродовж наступних років [23, 111, 127]. Воно дало розуміння необхідності пошуку й репрезентації альтернативних моделей Української держави, привабливих для населення не лише західноукраїнського регіону, а й для всіх мешканців етнічних українських земель, що сприяло залученню на бік українського визвольного руху широких кіл для розгортання масової збройної боротьби з окупантами. Один із засновників Української головної визвольної ради Є. Стахів зауважував, що «дальшими причинами переоцінки старих позицій було те, що визвольний рух боровся революційними методами за основну ідею суверенності Української держави, отже, мусив спиратися на широкі народні маси, інтереси яких мали бути метою революційної організації, без накидання неприйнятних для них світогляду та форм державної системи» [35, 79].

У такій ситуації цілком логічним стало повернення державницької платформи ОУН(б) до демократичних засад із чіткою програмою розв'язання національних, економічних і соціально-культурних проблем, адже впродовж 20 років більша частина території України (окрім Закарпаття, що у міжвоєнний період належало Чехословаччині) перебувала у складі тоталітарних та авторитарних країн із відповідним підходом до національного питання нетитульних націй (не сприяла його вирішенню й так звана українізація в УРСР у міжвоєнний період). До того ж, таке становище було спричинено ще кількома чинниками: реальне ставлення Німеччини до можливості існування Української держави, що змушувало бандерівців до переорієнтації зовнішньополітичного вектору; становище на фронті, яке давало певне розуміння кінцевого результату війни, а отже, вимагало запропонувати привабливий український державницький проект для західних демократій у світлі подальшого облаштування повоєнного світопорядку тощо.

Є. Стахів декларував те, що стало очевидним і зрозумілим: Українська держава мусить бути побудована на здорових правових і демократичних засадах. Усі проблеми світового характеру, довкола яких упродовж десятиліття (1930–1941) оберталися думки молодого українського покоління, спочатку відійшли на другий план, а згодом і зовсім були відкинуті як неправдиві та шкідливі [35, 79].

Перед провідниками ОУН(б) на той час викристалізувалася ще одна проблема, про яку писав знаний діяч українського визвольного руху М. Прокоп: «Допоки ОУН діяла тільки в західних областях України і на еміграції, недогляди чи недоліки або прямі помилки в її програмі і політиці не викликали серйозніших застережень опонентів. Справа стала складнішою, коли на початку німецько-радянської війни її похідні групи на Наддніпрянщині одержали змогу сконфронтувати свої програмові положення з мисленням українського населення центру і сходу України. Тут одразу стало ясно, що тогочасного арсеналу політичної грамоти молодих націоналістів не вистачає і що потрібен перегляд окремих позицій, зокрема соціально-політичних та економічних аспектів програми ОУН, гарантій прав людини та прав національних меншин» [28, 8].

Після початку німецько-радянської війни, на зустрічі членів ОУН із Центральної та Східної України, як згодом засвідчив Є. Стахів, почався процес еволюції програми націоналістів, який завершився Надзвичайним збором ОУН у серпні 1943 р. [35, 75].

Від 21 до 25 серпня 1943 р. в с. Золота Слобода Козівського району Тернопільської області відбувався III Надзвичайний великий збір ОУН(б). У його роботі взяли участь провідні діячі українського визвольного руху Р. Шухевич, М. Степаняк, Й. Позичанюк, М. Арсенич, Я. Бусел, Р. Волошин, Р. Кравчук, В. Кук, М. Лебідь, Д. Маївський, В. Охримович, В. Сидор, Д. Ребет та ін. Збір затвердив Р. Шухевича головою Бюро Проводу ОУН, Д. Маївського обрали другим членом Бюро, а замість заарештованого гестапівцями З. Матли третім членом став Р. Волошин [12, 206].

На зборі розгорілася гостра дискусія щодо подальшого розвитку подій на українських землях. Розглядали три основні варіанти можливого найближчого майбутнього. Перший полягав у тому, що більшовики можуть повернутися на українські землі й окупувати всю Україну, але будуть надто ослаблені війною. Тому подальша потужна розбудова УПА дасть можливість у слушний момент здійснити упівцям глибокий рейд більшовицькими тилами, які призведуть до масових повстань на всій території України та в інших національних республіках, зрештою, зруйнують СРСР. Другий варіант був пов'язаний із тим, що учасники висловлювали обережні сподівання на можливий прихід на Балкани західних союзників, які зупинять просування комунізму в Європу і, як після Першої світової війни, будуть вирішувати долю світу. За цих умов потрібно було мати якнайпотужнішу підпільну армію, яка могла б стати фактором позитивного вирішення українського питання. Третій варіант виявився найреалістичнішим, однак через зневіру в успіх не був сприйнятий учасниками з'їзду. Адепти

цього варіанта вважали, що СРСР вийде з війни настільки потужним, що жодні повстанські рухи його не зруйнують, а Британія та США у своїх діях зважатимуть на позицію Кремля. Прихильники цієї теорії єдиний вихід із ситуації для українських політичних сил бачили в еміграції.

Унаслідок тривалих і гострих дискусій перемогли послідовники першого варіанта, однак було взято до уваги висадку західних союзників на Балканах. Збір узяв курс на посилення діяльності Повстанської армії та на розгортання національних повстань у різних регіонах СРСР [21, 37].

Збір задекларував, що «ОУН бореться за Українську самостійну соборну державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у власній самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, системи вільних народів у власних самостійних державах – це єдиний лад, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання в цілому світі» [21, 204].

Головну увагу III Надзвичайний великий збір ОУН звернув на програмні партійні документи. Необхідність змін була зумовлена новими політичними реаліями. ОУН(б) перетворилася на масову політичну організацію. До визвольного руху було залучено десятки тисяч людей, погляди багатьох із них не збігалися з ідеями інтегрального націоналізму, і ці настрої потрібно було врахувати [12, 206–207].

Як зауважував М. Прокоп, особливе застереження викликало гасло «Україна для українців». Його треба було відкласти до архіву. Нарешті, серйозну критику породжували постанови програми ОУН про владу однієї партії, бо такою владою вже були комуністи та нацисти [28, 8–9].

Такої ж думки дотримувався і Є. Стахів: «Організаціям ОУН, які діяли на Наддніпрянщині, довелося відкинути гасло „Україна для українців”, бо національні меншості в Україні подібно до українців були позбавлені соціальних і політичних свобод, дарма що росіяни не зазнавали тут національного поневолення й, більше того, належали до панівної нації. Нова революційно-визвольна концепція гарантувала рівні права національним меншостям в українській державі та щонайменше нейтралізувала їх, коли не організувала на боротьбу за цю державу» [35, 76].

Усвідомлення провідниками ОУН(б) цих проблем – різнобарвність палітри етнонаціональної мапи українських земель, які мали сформулювати УССД, й необхідність широкого залучення поневолених радянським більшовизмом представників різних народів до визвольної боротьби – спонукало до закріплення положення, яке можна вважати наріжним серед програмних постанов Збору: «За рівність усіх громадян України незалежно від їх національності в державних та громадських правах та обов'язків...» [21, 207].

Особлива увага під час III Надзвичайного великого збору ОУН була приділена не лише національному, а й соціальному аспектам українського націоналізму. Як підкреслював у своїй праці «Дві революції» Я. Стецько, «момент націо-

нальний завжди був тісно пов'язаний із соціальним. Українська революція, себто національно-визвольна війна, мала тільки тоді успіх, коли оба ці моменти були органічно поєднані. Як лише було нехтоване соціальне питання або, тим більше, коли зникла в свідомості українців національна причина неволі та національна мета боротьби, – приходила поразка» [32, 52].

У соціальному питанні націоналізм не мав розробленої концепції, вважаючи справу соціального устрою другорядною, для розв'язання якої ще буде час у майбутній державі. Однак для населення східних земель це питання було пріоритетним. Доволі важливим моментом у цьому ментальному розламі «двох Україн», на чому, зокрема, наголошував Є. Стахів, було те, що західноукраїнські націоналісти вважали, що Української держави ще немає, тоді як більшовицька пропаганда вбивала у свідомість народу, що вона, як форма, таки існує. Тому мешканці Наддніпрянщини воліли знати, якою буде держава, за яку мала йти боротьба, яким буде місце в ній пересічного громадянина, яким буде політичний і економічний устрій самостійної України. Представники українського визвольного руху мусили розв'язати ці питання так, як цього прагнув сам народ, а не як проголошувала націоналістична доктрина. На ці зміни організація пішла свідомо, з внутрішньою вірою і з непохитною рішучістю [35, 76].

Зокрема, у постановах Збору були задекларовані свободи в соціальній, економічній, освітньо-культурній та релігійній сферах життя. Йшлося про право на вільне володіння землею, націоналізацію промисловості та різні форми власності, гарантії гідних умов праці з усуненням різних форм експлуатації, її оплата, право на вільне створення профспілок для захисту робітників та їхньої участі в управлінні підприємствами, гендерну рівність, державні гарантії у сферах медицини, освіти, науки, опікування проблемами дітей та молоді, пенсійне забезпечення, свободу думки, друку, право на вільне віросповідання та відділення церкви від держави тощо [21, 207].

Однак слід зауважити, що платформу й загалом позиції тодішніх представників українського визвольного руху, погоджені під час III НВЗ, не можна розглядати як завершену політичну програму. Утім, як підкреслював М. Прокоп, її готували не в кабінетах, а в умовах боротьби. Її не можна було зв'язати з тодішнім розвитком політичної думки та досягненнями інших народів. Проте ця програма витримала пробу життя, її підтримували народні маси, бо вона містила основні ідеали вільних людей у боротьбі проти антилюдських систем гітлерізму та сталінізму. У такому плані ця програма універсальна. Її провідні ідеї живі й сьогодні [28, 10].

Після завершення Збору ОУН(б) розгорнула роз'яснювальну роботу серед населення, щоб донести до нього зміст програмних документів. Зокрема, у відозві «За що бореться Українська Повстанська Армія» від серпня 1943 р. йдеться про «побудову Української самостійної соборної держави без поміщиків і капіталістів, без більшовицьких комісарів, енкаведистів і партійних паразитів... За знищення більшовицької експлуаторської кріпацької системи в організації

сільського господарства... за вільний вибір професій і місця праці, за свободу слова, друку, переконань, світогляду, віри... за повне право національних меншин плекати свою власну по формі і змісту національну культуру, за рівність всіх громадян України незалежно від національності тощо» [28, 9–10]. По суті, це була програма революційно-демократичних перетворень. Вона здобула підтримку серед населення західних земель України. Чисельність збройних відділів УПА швидко зростала, вдосконалювалась її структура [12, 207].

Найактивніше до втілення постанов III НВЗ у життя взяли на Волині й Поліссі, де з липня 1943 р. УПА вже контролювала суцільні території, на яких проголошувалися «повстанські республіки» (Кременеччина, Ковельщина, Степанщина, Деражнянина, Кореччина, район Володимира-Волинського тощо) [21, 38]. Повноваження «найвищої й одинокі-суверенної влади на звільнених землях України» взяла на себе Головна команда УПА [18, 214]. Проте ОУН та УПА не могли самі собі присвоювати роль верховного політичного керівництва. Як стверджує М. Прокоп, згодом це дало підстави ініціювати проголошення Української головної визвольної ради [28, 9].

Потреба створити державно-політичний орган воюючої України (УГВР) не зникла ще від часу ліквідації німцями 1941 р. Українського державного правління та арешту його керівників [18, 213]. Однак особливо гостро це питання постало після розгортання масової збройної боротьби на українських теренах, а згодом і через військово-політичні труднощі діяльності українського визвольного руху на зламі 1943–1944 рр.

У липні 1944 р. на узбіччі гори Виділок біля с. Сприня Самбірського району під гуркіт гармат двох ворожих одна одній і однаково ворожих до України сил (німецької та радянської) відбувся Великий збір УГВР, на якому постала Українська Головна Визвольна Рада – підпільний Парламент і підпільний Уряд, який мав об'єднати всі українські національно-визвольні сили та створити єдиний всеукраїнський національний фронт для борні проти ворогів українського народу за Українську самостійну соборну державу.

На Великому зборі УГВР у своєму виступі Головнокомандувач УПА Р. Шухевич наголосив на тому, що «УПА і ОУН не борються за державу про себе, а вирішують загальнонаціональні завдання». Він також підкреслив, що «УПА має владу моральну і фактичну, але її треба оформити у владу суверенну, без узурпації» [31, 230–231].

З утворенням УГВР український націоналізм, чи точніше український визвольний рух, перестав бути доктриною, яку накидали народові й реалізовували, не питаючи його згоди, і став рухом самого народу. Його керівні діячі відчували, чого народ хоче, і формулювали його прагнення. Відповідно визначалася і роль ОУН – служити народові, а не стояти над народом [35, 76].

Створення УГВР надало суб'єктності, фактично ознаменувало собою остаточну трансформацію державного поступу українських самостійницьких сил від тоталітаризму до загальнодемократичних позицій. Відтепер український

визвольний рух набув нової якості – він змінив статус поневоленої України в роки Другої світової війни з об'єкта на суб'єкт східноєвропейської політики.

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що учасники українського визвольного руху 20-х – 50-х років ХХ ст. незмінно декларували потребу відновлення української державності, демонстрували тяглість державотворчих процесів. Вони повсякчас шукали найоптимальніші державницькі моделі, які сприяли б максимально ефективному розвитку української нації. Зважаючи на це, представники українського самостійницького табору, зокрема й ОУН(б), чутливо реагували на настрої, соціальні запити та потреби українського народу, швидко й гнучко виявляли своє ставлення до історичних змін.

За доволі стислий термін український націоналізм у своїй ідеологічній платформі пройшов еволюційний шлях від авторитаризму до демократичних цінностей, і значимим у цьому поступі став саме III Надзвичайний великий збір ОУН(б). Теоретична та практична діяльність українського націоналістичного підпілля в питанні державотворення в роки Другої світової війни легалізувала масову визвольну боротьбу й надала суб'єктності воюючій Українській державі.

Джерела та література:

1. Акт проголошення Української держави. 30 червня 1941 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3833 – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsdavo.gov.ua/4/webpages/63482897.html>. – Назва з екрана.
2. Армстронг Д. Героїчне і людське: Спогади про українських національних провідників 1941–1945 / Д. Армстронг // Україна модерна. – 1996. – Ч. 1. – С. 101–113.
3. Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали / Редкол.: Володимир Сергійчук (голова) та ін. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 198 с.
4. В'ятрович Володимир. Основні принципи зовнішньої політики ОУН / Володимир В'ятрович // Український визвольний рух / [Центр досліджень визвольного руху; відп. ред. Володимир Мороз]. – Зб. 3. До 75-ліття Організації українських націоналістів. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 16–29.
5. Гай-Нижник Павло. Відновлення Української Держави Актом 30 червня 1941 р. / Павло Гай-Нижник // Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, Івано-Франківськ, 26–27 червня 2015 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 52–67.
6. Гай-Нижник П.П. «Джерелом влади в Українській державі буде народ-суверен» (яку державу прагла створити ОУН(р) наприкінці 1960-х та у 1970-х рр.) / П.П. Гай-Нижник // Гілея. – 2015. – Вип. 96 (№ 5). – С. 124–136.
7. Гай-Нижник П.П. «Перед нами знову і знову постає реальна і жива картина майбутньої держави України» (яку державу прагла створити ОУН(б) у другій половині 1940-х та у 1950/1960-х рр.) / П.П. Гай-Нижник // Гілея. – 2015. – Вип. 95 (№ 4). – С. 71–79.
8. Гай-Нижник П.П. «Тільки вповні Суверенна Українська Держава може забезпечити українському народові свободне життя» (яку державну модель прагла створити ОУН(б) у 1941–1943 рр.) / П.П. Гай-Нижник // Гілея. – 2015. – Вип. 97 (№ 6). – С. 61–71.
9. Іванишин Петро. Ідеологічні основи української державності: проблеми вибору / Петро Іванишин // Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань / Упор.: Т. Бойко, Ю. Сиротюк. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 94–107.
10. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А.В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, головне архівне управління при Кабінеті міністрів України, ЦДАГО України, 1998. – 200 с.
11. Коваль Віктор. ОУН-УПА і Німеччина / В. Коваль // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25–26 серпня 1992 р. [ред. В.В. Стехун]. – К.: Ін-т історії України АН України, 1992. – С. 200–225.
12. Кондратюк Костянтин. Військово-політична діяльність Романа Шухевича у 1943–1944 рр. / Костянтин Кондратюк // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Львів, 2007. – С. 202–212.
13. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: НТШ у Львові, 1993. – 660 с.
14. Кульчицький С.В. Акт 30 червня 1941 року / С.В. Кульчицький // Проблеми ОУН-УПА: Попередня історична довідка. – К., 2000. – С. 4–39.
15. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє, доповнене / П. Мірчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 540 с.

16. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 / П. Мірчук. – Мюнхен: CICERO, 1953. – 320 с.
17. Мороз Валентин. Створення Організації українських націоналістів / Валентин Мороз // Вісті Комбатанта. – 2010. – Ч. 1. – С. 51–55.
18. Мороз Володимир. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради / Володимир Мороз // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Львів, 2007. – С. 213–222.
19. Мороз В. Місцеве самоврядування діяльності ОУН / В. Мороз // Самоврядування та самоорганізація в діяльності місцевих громад. Мат-ли наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 червня 1999 р.). – Львів, 1999. – С. 29–30.
20. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / Інститут історії України НАН України; ред.: О.Ю. Бей, В.Т. Береговий, М.М. Ломонос. – К.: Наукова думка, 2005. – 496 с.
21. ОУН і УПА в 1943 році: Документи / Упорядники О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. Відповід. ред. С. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – 347 с.
22. Пагіря Олександр. Роман Шухевич у Карпатській Україні / Олександр Пагіря // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Львів, 2007. – С. 171–185.
23. Патриляк Іван. Акт 30 червня 1941 р.: плани ініціаторів та історичні реалії / Іван Патриляк // Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: збірник матеріалів (3 лютого 2016 р., м. Київ) / Упор.: Т. Бойко, В. Галайко, Ю. Сиротюк. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. – С. 85–127.
24. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): Монографія / І.К. Патриляк; Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.
25. Патриляк І. Державне будівництво в планах ОУН (травень 1941 року) / І. Патриляк // Київська старовина. – 2003. – № 2. – С. 92–113.
26. Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
27. Патриляк І. Український визвольний рух та його місце у вітчизняній концепції Другої світової війни / І. Патриляк // «За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України, редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2017. – С. 16–23.
28. Прокоп Мирослав. УПА і демократизація програми ОУН / Мирослав Прокоп // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25–26 серпня 1992 р. / Ред. В.В. Стехун. – К.: ін-т історії України АН України, 1992. – С. 6–10.
29. Рибак А.І. Українська держава у планах ОУН (1939-й – 1950-ті роки). (Історико-політичний аналіз): монографія / А.І. Рибак. – Острозька Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2007. – 224 с.
30. Рог Віктор. Концепція української державності в програмових документах ОУН / Віктор Рог // Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: збірник матеріалів (3 лютого 2016 р., м. Київ) / Упор.: Т. Бойко, В. Галайко, Ю. Сиротюк. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. – С. 71–83.

31. Русначенко Анатолій. Роман Шухевич – керівник воюючої України / Анатолій Русначенко // *Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Львів, 2007. – С. 223–243.*
32. Сич Олександр. Український націоналізм: підсумки і перспективи / Олександр Сич // *Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: збірник матеріалів (3 лютого 2016 р., м. Київ) / Упор.: Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. – С. 41–56.*
33. Сич О. Український націоналізм: традиція і модерн: (вибр. ст., лекції, інтерв'ю, рецензії) / О. Сич. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 222 с.
34. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49: Довідник. У 2-х томах / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1994, 1995.
35. Стахів Євген. Еволюція українського націоналізму – від тоталітаризму до демократії: думки про ОУН (бандерівців) / Євген Стахів // *Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25–26 серпня 1992 р. / Ред. В.В. Стехун. – К.: Ін-т історії України АН України, 1992. – С. 75–83.*
36. Сціборський Микола. Націократія / Микола Сціборський. – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – 112 с.
37. Таран Сергій. Державотворення Миколи Сціборського / Сергій Таран // *ОУН минуле і майбутнє / Відповід ред.: С. Таран. – К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1993. – С. 108–114.*
38. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
39. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2007. – 352 с.
40. Ухач В. Генезис державотворчих ідей проводу українських націоналістів у 40–50 роки ХХ століття / В. Ухач // *Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 47–49.*
41. Шипілов Леонтій. УССД: конституційно-правові аспекти / Леонтій Шипілов // *Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань / Упор.: Т. Бойко, Ю. Сиротюк. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 147–162.*
42. Шухевич Роман – «Генерал Тарас Чупринка» До генези Української Головної Визвольної Ради / Роман Шухевич // *Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – Львів, 2007. – С. 21–33.*
43. Armstrong John A. Ukrainian nationalism 1939–45 / John A. Armstrong. – New-York, 1963. – 361 p.

© **Владимир ТРЕТЯК**

III ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ БОЛЬШОЙ СБОР ОУН(Б) КАК ОДИН ИЗ ЭТАПОВ СОЗДАНИЯ УКРАИНСКОГО НЕЗАВИСИМОГО ГОСУДАРСТВА

В статье на основе широкого комплекса исторических исследований, документальных источников, воспоминаний и аналитики представителей украинского освободительного движения рассмотрено деятельность III Чрезвычайного большого сбора ОУН(б) как один из важных этапов создания украинского независимого государства XX в. Определен прогресс в программной платформе украинского национализма на пути к поиску оптимальной модели независимого Украинского государства. Проанализированы основные положения Украинского суверенного соборного государства в постановлениях Сбора. Показано практические попытки воплощения теоретических разработок идеологов украинского освободительного движения в области государственнической мысли руководителями революционного Провода ОУН и командованием УПА.

Ключевые слова: Украинское суверенное соборное государство, ОУН, УПА, идеология, Акт восстановления Украинского государства, III Чрезвычайный большой сбор, Украинский главный освободительный совет.

© **Volodymyr TRETIAK**

THE THIRD EXTRAORDINARY GRAND ASSEMBLY OF OUN-B AS A STAGE OF UKRAINIAN STATE

In the article, on the basis of a wide range of historical studies, documentary sources, memoirs and analytics of representatives of the Ukrainian liberation movement, the activity of the Third Extraordinary Grand Assembly of the OUN-B was considered as one of the important stages of independent Ukrainian state of the 20th century. The article deals with the progress in the program platform of the Ukrainian nationalism while finding an optimal model of an independent Ukrainian state. The article analyzes the main positions of the Ukrainian independent state in the decisions of the Assembly. The article considers the practical attempts to implement the theoretical adventures of the ideologues of the Ukrainian liberation movement in thoughts about the state of the members of the Revolutionary Leadership of the OUN and the command of the UPA.

Keywords: Ukrainian independent state, OUN, UPA, ideology, Act of restoration of the Ukrainian state, Third Extraordinary Grand Assembly, Ukrainian Supreme Liberation Council.